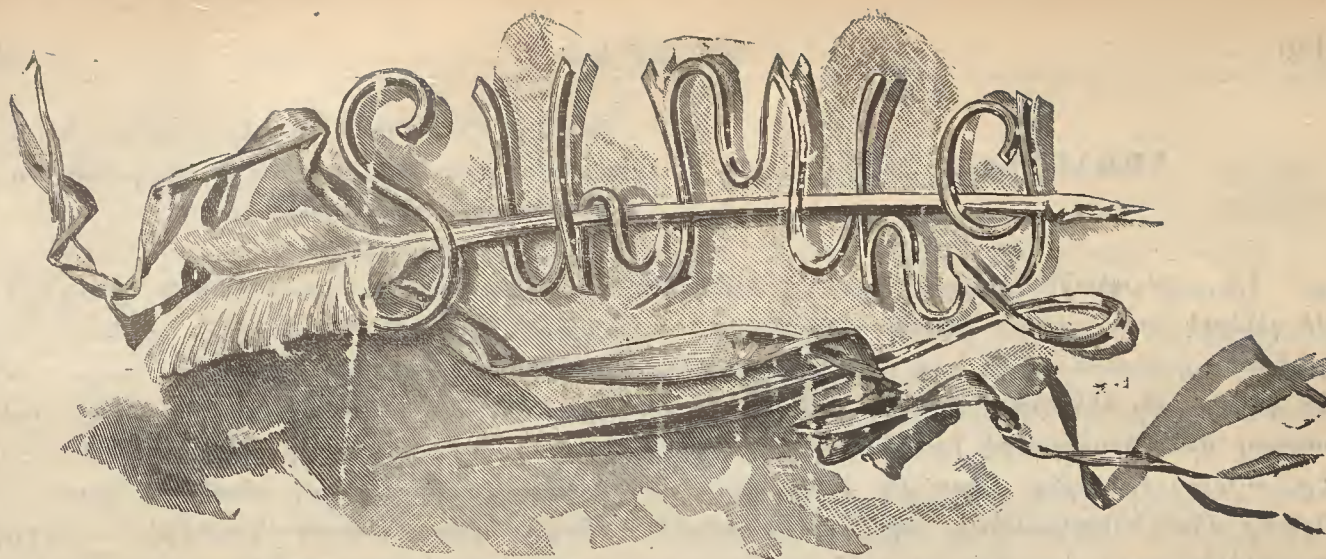

Պարբերի յաւելում

ՏԵՂԵՎԱՆ № 282

Լոյս է տեսնում շաբաթը մի անգամ կիրակի օրերը

№ 31 կիրակի օգոստոսի 13

տասնևմեկերորդ տարի 1900

ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒՄ Է 1900 Թ. ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հասցե՝ Тифлисъ, редакция иллюстр. жур. АГБУРЪ-ТАРАЗЪ կամ Tiflis (Caucase) Réd. des jour. Agbur et Taraz

ԵՐԵՒԱՆ ԵՒ ՈՋՆԻՆ

„Վոզնին դրին խալիւն,
„Թողաւ, ընկաւ գետինին“:

Ժողովրդ. ասած.

Ընթոյշ Երեւան միամիտ սրբառով
Հաւանեց տրգեղ, փուշաւոր Ոգնուն,
Մօտ զընաց նորան ուրախ ժըպտալով, —
Բայց Ոգնին մօրթում թագնուեց իսկոյն:
Վանդնել էր ապշած Երեւան նայում
Դընդաձև, անկեանք փըշերի կոյտին...
Վար փոքրիկ մի ղունչ փոքրիկ թաթերին,
Ըշտըմ ինչ եղաւ, որ չի երևում...
Մըտախոհ թեքեց, շօշափեց Ոգնուն,
Բայց ցաւ ըզգալով դէպի յետ ցատկեց,
Մանկական անմեղ հետաքրքրութիւնն
Երեւայի մէջ զօրեղ է ու մեծ:
Եւ ահա Ոգնուն նա զըրկեց շորով,
Բերաւ ու զըրեց թաւշեայ բազմոցին.
— «Ոգնի-ջան, Ոգնի—կանչում էր սիրով,
«Թող քեզ փաղաքշեմ, հանիր քո մօրթին»:
Սակայն փըշապատ զոռհիկ Ոգնից
Ի՞նչ ետ պահանջում, մանուկ թանկագին, —
Տես, նա անսովոր թաւշեայ բազմոցից
Դըլորեց, ընկաւ անմաքուր զետին...»

Ս ի ռ ո յ ժ ա մ ի Ն

Ջաւադ-բէկ Բալուդեան

ԳՈՐԱԶԳԵՍԻ ԳՆՅԼԷ

I

18... Թւականի սեպտեմբերին, աշնանային մի զեղեցիկ առաւօտ էր, կիրակի: Բարեսիրտ ու կրօնասէր վաճառական Մովսէս աղա Պ-եանը նոր էր վերադարձել եկեղեցուց: Սենեակի վերին կողմը տախտի վրայ ծալապատիկ նստած, նա իր շուրջն էր հաւաքել իր երեք սիրունիկ երեխաներին և նրանք միասին առաւօտեան նախաճաշ էին անում: Տանտիկինը հոգի վրայ էր, նա և՛ մասնակցում էր սեղանին և՛ սպասուորութիւն անում:

Հասակով ծեր չէր Մովսէս աղէն, մօտ քառասուն հինգ տարեկան, թէև նրա մշտած ծագ ու աշխոյժ դէմքը նրան աւելի երիտասարդի տեսք էր տալիս: Սակայն աւելի դեռահաս էր նրա կինը — չքնաղ Վարդիթերը: Թէպէտ նա արդէն երեք զաւակների մայր էր, բայց հաղիւ թէ նրա տարիքը 22—23-ից անց լինէին: Գուցէ զարմանալի թէ թէ ինչպէս կսլող էր այդքան մեծ տարբերութիւն լինել նրանց հասակների մէջ. սակայն դա հազազիւտ բան չէ, քանի որ մեզնում ամուսնութիւնը կախած է միմիայն տղէտ ու բռնակալ ծնողների քմահաճոյքից:

Վաճառականութեան մէջ ընդունակ և առհասարակ լաւ անուն հանած Մովսէսը մինչև իր 38 տարեկան հասակը ժամանակ չէր գտել ամուսնութեան ու սիրոյ մասին մտածելու: Ինչպէս փակւած, շրջանից հեռու ապրող երիտասարդ, նա վարժել էր նահապետական խուլ կեանքի: Սիրոյ հրգեհը դեռ չէր բորբոքել նրա սրտում ու չէր վրդովել նրա հոգու անդորրութիւնը, և նա ապրում էր այդ երջանիկ անգիտութեան մէջ: Նա գուցէ դեռ երկար էլ մնար այդպէս՝ եթէ մի անգամ պատահմամբ չըտեսներ զեղեցիկ Վարդիթերին ու իսկոյն չըսիրահարէր նրա վրայ: Փակւած ու լուռ մարդիկ միշտ աւելի շուտ են սիրահարում:

Նրանք ամուսնացան:

Չընայած հասակների խիստ տարբերութեանը նրանց սրտերը միանման դեռ կոչ էին ու անարատ և շուտով էլ կապեցին միմեանց հետ մի սուրբ ու անբաժան կապով: Վարդիթերը սիրում էր իր մարդուն իր ողջ էութեամբ, իր մատաղ սրտի ամբողջ ուժով. նրա սէրը անսահման էր, զրդւանքը անվերջ. իսկ Մովսէսի սէրը ոչնչով պակաս չէր նրանից. նա պաշտում էր իր կնոջը և նրանք երջանիկ էին: Զուտով նորածին մանուկներ ևս աշ-

խարհ եկան աւելի ամրացնելու համար նրանց սիրոյ անխղիւ կապը և առաւել ևս կատարեալ դարձնելու նրանց երջանկութիւնը:

Գուռը բաղխեցին:

Ներս եկաւ Փ. զիւղի ծանօթ Առաքելը: Նա վերցրեց իր զլխից հաստ զգակը ու նախ խոնարհութեամբ զլուխ տալով բարեկ. ապա սենեակի մի անկիւնում ցած պնդով իր խորջինը, որի մէջ նա ընծաներ է բերել իր բարեկամ Մովսէս աղայի համար, պատկառանքով մօտեցաւ նրան, բռնեց ձեռքը, նրա ու ամբողջ ընտանիքի առողջութեան մասին հարցրեց ու տանտիրոջ հրաւերով նստեց տախտի ծայրին:

Բարի Մովսէս աղի համար անսպասելի չէին այդպիսի հիւրերը, որոնց նա միշտ քաղցրութեամբ էր ընդունում, իսկ զէպի առաքելը նա մի առանձին բարեհաճութեամբ էր վերաբերում, քանի որ նրանք վաղուցայն ծանօթներ էին:

Կարճ ու կծկտուր էր նրանց խօսակցութիւնը: Մի քանի հարցեր տեց տանուէրը տարւայ բերքի, ցանքերի, անասունների ու հիւանդութիւնների մասին, որոնց պատասխանում էր հիւրը որքան կարելի էր կարճ, խոյս տալով իր սովորական երկարաբանութիւնից: Երևում էր նա ուրիշ նպատակով էր եկել և վերջապէս բաւական ամաչելուց ու քաշելուց յետոյ նա յայտնեց իր միտքը.

— Մովսէս աղա, — ասաց Առաքելը դողողուն ձայնով, — ես չեմ ուզում որ իմ որդիս էլ մեղ նման անուում մնայ ու հօտաղ դառնայ, փառք Աստուծոյ, մենք էլ ուրիշների պէս նեղութեան մէջ չենք մի կտոր հաց ունենք, թող մեր միևուրս որդին — Մանուկը, ուսում առնի, մարդ դառնայ:

Առաքելը ուզում էր իր որդի Մանուկին ուսումնարան տալ ձ. քաղաքում և զրա համար նա զիմում էր իր բարեկամ Մովսէս աղի խորհրդին ու օգնութեանը: Իսկ ինչ կարող էր ասել զրա դէմ վերջինս, եթէ ոչ հաւանել ու գովել Առաքելի մտադրութիւնը: Բաւական մտածեցին ու խօսեցին երկու բարեկամները ու վճռեցին Մանուկին տալ ձ. քաղաքի արքունական ուսումնարանը: Ցերեկը նա պիտի յաճախէր ուսումնարան, իսկ դասերը վերջանալուց յետոյ պէտք է զար Մովսէս աղայի տունը և զիշխներն այնտեղ անցկացնէր իր համար յատկապէս որոշւած մի առանձին փոքրիկ սենյակում:

Մինչդեռ երկու ծանօթները Մանուկի ապագայի համար էին մտածում, նա մի բարակ փայտ ձեռքին պատին կռթնած սպաւում էր դրսում: Հայրը ամաչել էր իր հետ միասին ներս տանել նրան. իսկ

Մանուկը դրանով աւելի զոհ էր, քանի որ ինչպէս զիւղում մեծացած, աշխարհ չըտեսած և աչքերը դեռ փակ զեղջուկ տղայ, նա ինքն էլ քաշում էր քաղաքի ընտանիքի մէջ մտնելուց:

Մօտ 15 տարեկան կըլինէր նա: Աղատ օդում մեծացած տղայ էր. արևի կիզիչ ճառագայթներէն ալրած և սառն քամիներէն կոշտացած անտաշ կաղմաճքով, որից աչքի էին ընկնում հաստ, մեծ-մեծ ոտքերը, կոշտ երկար թևերը և չափից աւելի զարգացած կուրծքն ու թիկունքը: Գեղեցիկ չէր նա և զեռ աչք հաստակում արդէն նրա վրայ երևում էր առնական համարձակութիւն, իսկ անհանդիստ փայլող փոքրիկ աչքերում նկատուում էր մի տարօրինակ արտայայտութիւն: Իր հօր բարի և վախկոտ հայեացքի հակառակ, նրա աչքերը պսպղում էին մի ինչ որ խորամանկ, անդուրեկան ու կասկածելի փայլով: Կարծես նա ընդունակ էր և՛ քաջ, մեծ, հերոսական ու մինչև իսկ անմիտ յանդրդնութեան հասցնող զօրով կատարելու և կամ դրա հակառակ խաբելու, կեղծելու, ստորանալու և գողանալու...

Նոսաւ

(Կըշարունակել)

ՕՌԻԱԼԻ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆԸ

Չինական վեպ *)

Լիօն-Չու-Ֆու Մանգուրի

Շուաքաւան

Ընտանիքի մայրիկը դառնալու համար, դանդան կանաչք դանդան ձևով են ամուսնանում: Այստեղ պատմում է, թէ ինչպէս մի ջահել աղջիկ զրաւեց և իր քրոջ հետ միասին ամուսնացաւ միևնոյն մարդու հետ: Այդպէս չըպէտք է վարւել:

*) Ներկայ պատերազմի պատճառով այժմ բոլորն էլ հետաքրքրում են չինական կեանքով, պատմութեամբ և դրականութեամբ: Չինական բելլետրիստիկան, չընաչելով իր միամիտ ու պարզ ձևին, ունի որոշ գրաւչութիւն: Չինացի վիպասաններն երկաթ վիպեր չեն գրում, նրանց հեղինակութիւնները սովորաբար բաղկացած են լինում 100—300 տողից և ունենում են բարոյախօսական բովանդակութիւն:

Իբրև նմուշ առաջ ենք բերում հոչակաւոր մանդարին Լիօն-Չու-Ֆուի յայտնի գրաւչքի թարգմանութիւնը (ռուսերէնից): Լիօն Չու Ֆուն չինացիների գրեթէ ամենահոգակաւոր հեղինակն է. նա գրած ունի 825 պատկերներ ու վիպակներ, 2426 փիլիսոփայական խրատներ:

I

Օուալը մի համեղ պատառ էր: Կարելի էր ասել, որ նա ցողունի վրայ բուսած մէկ ծաղիկ էր: Նրա ճկուն ու վայելչադեղ հասակին եղեգն էլ էր նախանձում: Նրա ոտքերը կարմիր կակաչի տեսք ունէին: Բացի դրանից նա խելացի ու վայելչակազմ էր, սիրում էր խօսել, հանաք անել, շատ լաւ կարում և ասեղնագործում էր: Սակայն 16 տարեկան հասակում դեռ ամուրի էր:

Սկաւ դարունը, ծաղիկները բացւեցին, սկսեց տերևների սոսափիւնը, մեղունների տղոցը, թռչունների անուշիկ երգը: Ամեն ինչ հրճում էր շրջակայքում...

Օուալը նստած էր սլառազամբում և դանդաղ կերպով շարժում էր հովհարը: Յանկարծ ներքևից մի աղմուկ լսեց. օրիորդը թողեց օրօրուղ բազկաթուղ և դուրս նայեց: Կանաչ խոտի վրայ երկու կատու խաղում և մլաւում էին: Այս տեսարանը դարձեցրեց օրիորդի երեւակայութիւնը. նա անուրջների մէջ ընկաւ: Օուալը աննկատելի կերպով կրծում էր եղունգները և նոթերը կիտում: Նա մտածում էր.

—Այս կատուները դեռ մի տարեկան էլ չըկան, բայց այնուամենայնիւ ունին իրանց բունը, իսկ ես 16 տարեկան եմ, բայց դեռ ամուսին չունիմ, ես կրմեռնեմ ձանձրոյթից և յուսահատութիւնից: Իմ քոյրը զեղեցիկ է, բայց ես էլ եմ զեղեցիկ, ինչո՞ւ նրան վաղուց մարդու են տուել, իսկ ինձ պահում են, որպէս թռչունը վանդակում: Չէ, այսպէս չէ կարող շարունակւել. ես ցանկանում եմ, որ իմ բազկաթուղի յետևից, երբ ինձ տանեն ման գալու, դնար ամուսինս: Ես այս բանը կասեմ մօրս. այժմ ինձ ոչ մի աշխատանք չի գրաւում:

II

Անցաւ դարունը: Վրայ հասաւ տաք ամառը: Օուալի մօրաքոյրը հիւանդացաւ. մայրը զնաց նրան տեսնելու: Օրիորդը փակեց դռները և վերադարձաւ այգի: Այդ ժամանակ մէկը բաղնից այգու դուռը և ներս մտաւ Օուալի քրոջ ամուսինը՝ Խոսինչէն: Օուալը նրա համար մէկ բաժակ հօտաւէտ թէյ բերեց և ի նշան յարգանաց երկու ցուցամատը վեր բարձրացրեց: Յետոյ փոխանակ շուռ գալու կամ աչքերը ցած զցելու, նա միալար կերպով ըսկեց նայել Խոսինչէնին: Վերջինս, որպէս տղամարդ, չըկարողացաւ տանել նրա այրող հայեացքը. արիւնը եռաց նրա երակներում: Վերջապէս նա ասաց.

—Թանկադին Օուալ, այստեղ ոչ ոք չըկայ և

ზ ბ დ გ ვ ზ ი კ ლ მ ნ ი პ რ ს ტ ც ქ ჟ

ես ուզում եմ յայտնել, որ սիրում եմ քեզ, միայն այսօր ես համոզեցի, որ դու գեղեցիկ ես:

Օուալը ցնցեց: Խոսինչէն զրկեց նրան և ըսկսեց համբուրել, որպէս իր կնոջը: Օուալը կարող էր դիմադրել, բայց նա այդ չարաւ, միայն այսքանը ասաց:

— Մայրս տանը չէ, բայց նա կարող է գալ և մեզ միասին տեսնելով, կուղարկէ դատաւորի մօտ, որը մեզ բամբուկի հարածներով կ'ապաւտէ:

Խոսինչէն աչքերը չէր հեռացնում նրանից, իսկ օրիորդը լռեց և դողդողաց նրա գրկում:

Յախճապակեայ բաժակը ընկաւ և կոտրւեց:

III

Մայրը վերադարձաւ տուն: Տեսնելով աղջկայ վրդովւած դրութիւնը, հարցրեց.

— Ի՞նչ է պատահել քեզ:

Աղջիկը պատասխանեց.

— Ես հարեան տանից երեխայի լաց լսեցի, ինքս էլ սկսեցի լաց լինել:

Մայրը հանգստացաւ և երկուսով ուրախ-ուրախ զրուցելով, նստեցին ընթրելու:

Օուալը արդէն պառկել էր անկողնում, երբ ներս մտաւ զրդուած ու բարկացած մայրը:

— Դու խաբում ես, բղաւում էր մայրը, դու ստախօս ես, այստեղ տղամարդ է եղել. ևս վառարանի մօտ մի ծխամորճ գտայ. չէ որ դու չես ծրխում. խոտտովանիք ինձ բոլորը, ասլա թէ ոչ քեզ դատաւորի մօտ կուղարկեմ, և կըլինողեմ, որ նա քեզ պատժէ ձողերի հարածներով: Քո խայտառակութիւնը կըպատմեմ մանկարիներին և այդ մասին կըզրեմ փողոցային լապտերների վրայ:

Օրիորդը վախից ու ամօթից կարմրեցաւ և ամեն ինչ պատմեց:

IV

Հետեւեալ օրը մայրը պատրաստուում էր դատարան դնալու. նա հաղաւ իր ամենալաւ մետաքսէ շորերը և մազերը զարդարեց մարդարիտներով և թանկագին քարերով: Նա ուզում էր զնալ գիտնական Սանսինի մօտ, որպէս զի խնդրէ նրանից իր պաշտպանը լինել և դատաւորին համապատասխան օրէնքները ցոյց տալ:

Օուալը բանտարկւած էր: Նա պոկում էր իր մազերը և չէր ուզում կոշիկները հագնել: Դռան մէջ մայրը պատահեց իր առագ դստեր Նոյին: Նոյի կանգնեցրեց մօրը և նրան հանգստացրեց, ասելով.

— Խօսենք կամաց, որպէս զի ոչ ոք չըլսէ:

Ամենից շատ ես պէտք է տխրէի, բայց ես ուրախ եմ, որովհետեւ Խոսինչէն վաղուց էր ուզում երկրորդ կին ունենալ, թող այդ կինը լինի իմ քոյրը: Այդ բանը մեղանով ոչ առաջինը կըլինի և ոչ վերջինը: Երկու բոյր եւ մէկ ամուսին... Բայց որովհետեւ նա զաղտնի կերպով է հրապուրել, ուստի նրա հարսանիքը կըլինի առանց երաժշտութեան և ընծաների...

Մայրը կանչեց Օուալին: Քոյրերը ողջունեցին միմեանց: Ուղարկեցին Խոսինչէի յետևից: Նա թէի ազարակումն էր, բայց թողեց դործը և տուն շտապեց: Երբ ամեն ինչ պատմեցին, նա ուրախութիւնից ափիօն ընդունեց և խոր քուն մտաւ: Ամուսինները շրջապատեցին նրան և հովհարներով քաղցրացնում էին նրա քունը:

Վերջաբան

Օուալը լաւ չըվարեց: Չինական իմաստուն օրէնքները չեն արգելում երկու հարազատ քոյրերին միևնոյն տղամարդու կին լինել, բայց սիրող քոյրը երբէք չըպէտք է ցանկանայ խել իր քրոջ սեփականութիւնը. իսկ Օուալը այդ արեց, ուրեմն նա վատ վարեց: Թէև նա սիրում էր Խոսինչէին, բայց այնուամենայնիւ բախտաւոր չի լինի, որովհետեւ բախտաւորութեան լուսններին խղճի ձայնը կամացուի կըշշնջայ:

— Դու լաւ չը վարեցիր, քո սիրտը բարի չէ...

Իսկ Խոսինչէն երբ կըթափի առաջին հիւսկոյրից, այն ժամանակ կըսկսէ ատել նրան:

Թարգմ. Օր. Հր. Մամիկոնեան

ԳՐԱԿԱՆ ՈՒՐԻԱԳԾԵՐ

Подъ гнетомъ роковымъ провелъ я дѣтство
И молодость—въ мучительной борьбѣ.
Нонрасовъ

I.

Հայրեր եւ որդիներ *)

Շատ ժամանակ չէ անցած, երբ ռուսաց գրականութեան մէջ ձայներ էին լսուում, թէ բելլետրիստիկան ընկած է, թէ բացակայ են աչքի ընկնող տաղանդներ, հեղինակներ, թէ ամբողջ գեղեցիկ գրականութիւնն հեղեղել է բանաստեղծ-ոտանաւորիչներով և այլն և այլն: Մատնացոյց էին անում հներից միմիայն Տոլստոյի, իսկ

*) Այս յօդաձևը գրելիս աչքի առաջ եմք ունեցել Է. Վ. Соловьев-ի «Семидесятые годы». Жизнь, 1899 г.

նորերից Կորդենկոյի, մասամբ Մամին Սիբիրեակի վրայ։ Մինչդեռ 80-ական թվականների սուերի տակ, հասարակական կեանքի մեղմումից մեջ զարգանում և աճում էին նոր տաղանդներ, որոնք կամաց կամաց գրականին խոփան եղած գրական անդամատանը, Միմիայն յետևից երևացին Գարշինը, Չելսովը, Բարանցիչը, Գորկին, Չիրկովը, Վերեսաեւը և ուրիշները, որոնք, բացի առաջինից, մինչև օրս էլ անխնայ աշխատում են ռուսաց գրականութեան մէջ։ Այս նորեկները տարբեր-տարբեր յաջողութեամբ ընդունելութիւն գտան իրանց սկզբնական քայլերում. քննադատ-ցրեբները, կրիտիկոսները, որոնք վաղուց ի վեր գրականութիւնն իրանց մոնոպոլիին էին համարում, անցեալի փառաւոր չիշատակներով ապրող բելլետրիստներն—ինչ աղմուկ առեալ չբարձրացրին այդ անկոչ հիւրերի դէմ. ինչ մեղադրանք առեալ չբարձրեցին հասարակական կեանքում երևացող մի նոր խումբ երիտասարդների վրայ։ Եւ ինչպէս չաղմկել. մինչդեռ 60—70-ական թվի հեղինակները մեծ կամ փոքր վէպեր, պատմաճշբներ էին յօրինում, որոշ հասարակական տիպեր, գաղափարներ և երևոյթներ էին գեղարուեստօրէն արձարծում և այն էլ յայտնի ուղղութեամբ, որտեղից որտեղ դուրս են պրծել ինքնակոչներ, որոնք բաւականանում են թեթեւ էսքիզներով, մանր մունր պատկերներով. այդ նորեկները կարծես իրանց քէֆի համար զբօսնում են հասարակութեան այլում, այս ու այն ծառից պոկում առաջի պատահական թեման, սիւժէն և առաջարկում հասարակութեանը առանց որ և է ուղղութեան, որոշ դաւանելի գաղափարների ու իդէալների...

Սկսեց սովորական պատմութիւնը՝ հսկերի ու նորերի պայքարը, հայրերի հին երգը որդիների դէմ. Ծերերը, որոնք տակաւին շարունակում էին երկրպագել իրանց ժամանակի կուրբերին, պատկառելի դրողները, որոնք կասկածանքով, հեգնօրէն էին վերաբերում դէպի նորերը, չէին ուզում հասկանալ ժամանակակից կեանքի պահանջները։ Նրանք դեռ ևս իրանց հին ակնոցներով են նայում հասարակական երևոյթների վրայ։ Սակայն «հայրերը» մոռանում էին իւրաքանչիւր քայլափոխում, որ այդ «որդիները» իրանց հարազատ գաւակներն են... Ուրեմն փորձենք տեսնել, թէ ինչ են եղել հայրերը և ինչ որդիները։

Ամբողջ կէս դարուց աւելի՝ մինչև 80-ական թվականները ռուս գրականութեան մէջ տիրապետում էր ռուս գիւղացին, մուժիկը. սա տակն ու վրայ արաւ ինտելիգենտ ոյժերը, հասարակութեան հոգեբանութիւնը, հանգստութիւնը։ Գրիգորովիչի «Антонъ Горемика» և Տուրգենևի «Записки охотника»—ահա այն երկու առաջի երկերը, որոնք ոչ թէ ցնցեցին բովանդատի ռուս հասարակութիւնն, այլ և ստեղծեցին մի ամբողջ դաւանանք, մի ամբողջ ծրագիր, որով սկսեց ապրել ռուս բելլետրիստիկան։ Մուժիկից, գրականութեան այդ ալֆա-օմեգայից դուրս ոչինչ չէր ընդունում, նա գերել էր թէ հասարակական կեանքի իրական հոսանքը և թէ մտքի ամբողջ արտացոլումը, քննադատութիւնը, կրիտիկան և այլն։ Այդ դեռ քիչ է, նա ի վերջոյ վերաճեց ներկայումս մի ամբողջ փիլիսոփայական-կրօնական սիստեմի՝ Տոլստոյականութեանը։

Սկզբներում այդ մուժիկը հանդէս եկաւ գրականութեան մէջ իբրեւ թշուառ, տանջուող արարած, պատառուտած ու սոսկալի տեսքով, նա գերի էր, առարկայ. նա կեղեքում էր, անպատուում իբրեւ անբան գրաստ և այդ դեռ ևս XIX դարումն էր, երբ արեւմտեան Եւրոպայում վաղուց ի վեր ժողովուրդները ազատութեան հովանու տակ զարգանում էին և կուլտուրայէս աճում։ Ռուս հասարակութիւնն սկսեց կամաց կամաց բաց անել իր աչքերը և սարսափահար ականատես էր միլիօնաւոր ճորտերի աննախանձելի կեանքին։ Նա զգում էր ամօթ, խղճի խայթը տանջում էր իրան, որ նա մինչև այդ օր մուժիկի վրայ չէր նայում իբրեւ մարդի, որ նա նրա մէջ չէր ուզեցել գտնել ոչ մի կայծ, ոչ մի զգացմունք. կարծես այդ գերիների սրտերում չէին թռթռում տխուր և ուրախ լարեր, կարծես նրանց հոգիները չէին ցոլում առկաջող ու մարող յոյսերով և ժարմինը չէր տնւում հազար ու մի ցաւերից...

Եւ ճորտերի ազատութեան հարցը, որ գրականութեան միջոցաւ ալէճաճան սփռում էր հասարակական ծովի երեսին, միայն ժամանակի խնդիր էր դարձել։ Հասաւ 1863 թվի փետրւարի 19, երբ Ազատարար Կայսրը կատարեց այն մեծ խորհուրդը. նա կեանք տուեց միլիօնաւոր գիւղացիներին։ Սկսեց նոր դարաշրջաւ հասարակական կեանքում։

Մուժիկը այժմս հանդէս եկաւ գրականութեան մէջ թէև ազատ, բայց օգնութեան կարօտ արարած, իբրեւ մի երեխայ, որ տակաւին անփորձ, որ տակաւին քաղաքակիրթ կեանքի ներհակ ազդակներից չբիջացած, իր մէջ պահած ունի մաքուր սերմեր, ներքին վիթխարի ուժեր, որոնք ապագայ հասարակական կեանքի հսկայական զարգացման գրաւականներն են։ Եւ ահա հասարակութիւնն, որ մինչև այն ժամանակ լոկ սլատոնական զգացմունքներով էր արտայայտում իր սէրն ու համակրանքը դէպի գիւղացին, այժմ տեսնելով, որ նա ազատ է և ապրելու է մի նոր կեանքով, ստեղծեց հասարակական գործունէութեան մի նոր ասպարէզ. մտնել ժողովրդի մէջ, բարձրացնել նրան մտաւորապէս և ստանալ նրանից միաժամանակ բարոյական ու ֆիզիկական ոյժ, մի խօսքով ձուլել նրա հետ։ Մուժիկը դարձաւ մի իդէալ, գիւղական կեանքը, հասարակութիւնը—գաղափարական նպատակ։ Ի հարկէ այդ բոլորի գլուխը և տոն տուող կրկին գրականութիւնն էր։ Առաջ եկան այդպէս անւանած նաւթոցնիկներ և նարոդնիկեան գրականութիւն, որոնց մէջ նշանաւոր տեղ էին բռնում Գրիգորովիչը, Ջլատովրատսկին, Բեշտոնիկով, Ուսպենսկի, Նովոդուրսկի, Նեկրասով և այլն և այլն։ Մուժիկը, գրեթէ կէս դարուց աւելի մի պատուաւոր տեղ բռնելով գրականութեան մէջ, նոյնպէս և նրան օգնութեան ձեռք կարկառող, նրա հետ ձուլելու տենչող ինտելիգենտ ոյժերը, որոշ գոյն ու մարմին ստացած, այստեղ ստեղծեցին յայտնի գրականական տիպեր, որոշ իդէալներ—բոլորը մի յայտնի խստօրէն ձեւած-չափած ուղղութեամբ։ Ամեն ինչ թէ գրականութեան մէջ և թէ հասարակական կեանքում ղեկավարւում էին որոշ նարոդնիկեան ֆորմուլներով ու դաւանանքներով. սրանից դուրս չըկար փրկութիւն։

Բաց 70-ական թվականների վերջերում հնչեց ըէակ-

ցիայի ղողանջը: Երիտասարդ գրականությունն հիասթափվեց մուժիկից, նարոդնիկների յոյսերը ի դերե ելան. նրանց ծրագրերները փշուր փշուր եղան գիւղական մասսայի պահպանողական պատնէշի դէմ... Այն անձնէք ոյժերը, որոնք իրանց տրամադրել էին հասարակ ժողովրդի մէջ զործելուն, որոնք շատ անգամ արտաքին ձեւերը փոխելով մտնում էին գիւղական խաւերը՝ ձուլելու մուժիկի հետ և միևնույն ժամանակ բարձրացնելու նրա մտաւոր ու բարոյական աշխարհը, զուրկ էին երկրի ընդհատական հասկացողությունից: Դրանց ապարդիւն գործունէությունն անգամ ևս ապացուցեց, թէ իրանք անընդունակ էին ըմբռնել պատմական ու հասարակական պրոցեսի օրինաչափությունը: Դարևոր ստրկական լուծը իրանն արդէն կատարել էր. նա որոշակի կերպարանք, որոշ կազմաձև էր տւել ուսու գիւղացուն:

Եւ ահա որտեղից որտեղ երևան են եկել անկոչ հիւրեր, որոնք կախարդական գաւազանի մի հարւածով տենչում էին յատակն ի վեր կործանել այն կեանքը, որ դարերի ընթացքումն էր խմորւել, զարգացել: Այդ անգուսպ իդէալիստները, տոգորւած արևմտեան Եւրոպայի ութնփիստների և այլ սոցիալիստների գաղափարներով, ուզում էին դառնալ «հերոսներ». «հերոսներ», որոնք հաւատով ի դէպ իրանց մեսսիան, ընդունակ են կառավարել ժողովրդների պատմական ղեկը, շրջել սոցիալական պայմանների շէնքը. «հերոսներ», որոնք գաւառներով ուս ինտելիգենցիայի «մաւութիւնը» և սրա մշտական հարցին՝ «ի՞նչ անել», ինքնավստահ բացականչում էին «բոլորիս պարտականությունն է ծառայել յառաջագիմութեանը, յառաջադիմութեան միակ ստեղծողը՝ կրիստիկայէս մտածող անհատին, և վերջինիս գործունէությունից է կախւած ամեն ինչ. անհատական անձնաւորութիւնն է պատմութեան գաղափարը, նրան է յանձնւած մասսայի կեանքի պատասխանատուութիւնը»...

Մինչդեռ «կրիստիկայէս» մտածող անհատը ապրում էր անուրջների աշխարհում՝ միմիայն զաւանթներով, հաւատով ու պայծառութեամբ փորձունքով, երբ նա զուրկ որ և է անայիդի՝ միմիայն սրտի թելադրութեամբ և խորին էքստազի մէջ կարծում էր ճանաչել ժողովուրդը, ձեւել, չափել նրան իր արշինով և բնակեցնել հրաշագեղ Արկադիայում. նա—ուսու մուժիկը—փառալիստական համբերութեամբ ընթանում էր իր ընտրած ճանապարհով, առանց ուշք դարձնելու «հերոսների» վրայ: Կարծես նա ասում էր նրանց. «Ուր ես մէջ մտնում սիրելիս, երբ քեզ չեն կանչում»: Քաջ առ քալ մուժիկի երեսից վաչր ընկաւ այն իդէալական քողը, որով նա ծածկւած էր: «Ժողովուրդը, որին դուք այդքան երկրպագում էք, զրոււմ էր Տուրգենև յայտնի Գերգենին—պահպանողական է par excellence և նա մինչև անգամ իր տաքացրած ու կեղտոտ խրճիթներում, միշտ մինչև գիւտոցը լեցուն ստամոքսով, հեռու քաղաքացիական որ և է պատասխանատուութիւնից ու ինքնօգնությունից, իր անձի մէջ պարփակում է այնպիսի բուրժուական սաղմեր, որ գերազանցում է կտրուկ ու շիտակ գոյներով քո նկարագրած արևմտեան բուրժուական իսկ:»

Երկրագործի աշխատանքն ունի իր սեպական ըսկզբունքն, որով և կաշկանդւում է առաջինիս ամբողջ

աշխարհայեացքը: Власть земли «հողի գերիշխումը»— ահա ինչով է բնորոշում Ուսպէնսկին շինականի ալֆան—օմեգան, նրա կեանքի ամբողջ դէպքը: Այդ հողը՝ իր անբաւարար ու նահապետական վարուցանքով, իր վտիտ անասուններով, նետում է քաղցած աշխատաւորներին բնութեան արհաւիրքների գիրկը, դարձնում չար. քաջ կեանքի խաղալիք: Տգիտութիւն, սնապաշտութիւն, որ դարերի ընթացքում ամուր բուռն է դրել նրա մէջ, թերահաւատութիւն դէպի սեպական ոյժը, գիւղական համայնքի դիկտատորութիւնը, հարկերի և այլ վճարելի տուրքերի կուտակումը, հողերի բախշման անկանոնութիւնը, կոպէկի համար «հոգի սալը», վաշխառութեան զարգացումը—այդ բոլորն արդէօք մի բոպէ իսկ կարող է զարթեցնել գիւղացու մէջ այն ոգին, այն աշխարհայեացքը, որ երբեմն ստիպում է մարդուն վերանալ իր նեղ, մեշանական ինստիտուտներից, եսական հասկացողութիւններից դէպի իդէալիստական աշխարհը, դէպի հանրամարդկային գաղափարները...

«Ուր ես մէջ մտնում, սիրելիս, երբ քեզ չեն կանչում», լսում էր միապաղաղ ու ճնշիչ այդ մթնոլորտում ոգևորւած ինտելիգենցիան և սառն ջուր շաճածի պէս յետ յետ նահանջում: Բանն այնտեղ էր հասել, որ աչքի ընկնող մի նարոդնիկ-գործիչ վերջ ի վերջոյ ստիպւած էր իր անցեալ կեանքի վրայ նայելով, հետեւալ բնորոշ խօսքերն ասել. «մենք այլ ևս չենք հաւատում, թէ Ժողովրդի մէջ նախապատրաստական ջանքերով հնարաւոր է ստեղծել այնպիսի իդէալներ, որոնք տարբերէին նախընթաց պատմութեան շնորհիւ նրա մէջ զարգացած գաղափարներից: Նշանաւոր անցքերը ժողովրդային մասսաների գործն է, պատմութիւնն է այդ բոլորը նախապատրաստում: Առանձին անհատները ոչինչ չեն կարող ղեկավարել. նրանք միայն կարող են դառնալ պատմութեան ղեկը, ժողովրդական ձգտումների արտայայտիչներ:»

Նարոդնիկեան իդէալների բեկանման, հասարակական այդ երբորուն մոմենտների պատկերներն ու տիպերը ամբողջապէս հեղեղւած է 70-ական վերջին թւականների բելլետրիստիկան: Մտաբերեցէք միայն Տուրգենևի հոչակաւոր «Отцы и Дети», «Ночь», «Накануне», չիշեցէք Չէգլրինին, Նովոդուրսկուն և այլն...

Երևակայում էք այն հիասթափութիւնն, այն հաւատափոխութիւնն, որ վերեց ամբողջ ինտելիգենցիային. պատկերացնում էք արդեօք ուժասպառ, յովհած էնտուզիաստներին, որոնք, զոհելով ամեն մի անձնական երջանկութիւն, հանգստութիւն, իրանց նետել էին մուժիկի գիրկը այնքան վառ յոյսերով, այնքան լի հաւատով: Իսկ երբ անողոք կեանքը իր պաղ թաթերով հարւածեց նրանց տաքացած գլխներին, նրանք վաչր ընկան, այնուհետեւ թէև բարձրացան, բայց արդէն անզօր, իրանց թուլութեան գիտակցութեամբ, սրտերը լի թախծով և վերջապէս սկեպտիկ ոգով տոգորւած: Նրանք խոստովանւում էին, որ նախորդների և իրանց ամբողջ կեանքին զուր տեղը զոհ դարձաւ այն ահադին եռա՛ղը, աշխատանքը, որ 40-ական թւականների իդէալականութիւնն էր կուտակել, մշակել: Հասարակական կեանքը համակեց խորին ընկալիչով, որ աւելի և աւելի ծաւալւելով տի-

րում էր 80-ական թւականների շրջանին և թաղում իր յորձանքների տակ ամեն ինչ, հասարակական սրտի բարախումը իջնում է, կարծես ամեն բան մանրացել է, կորցրել իր նշանակութիւնն և միմիայն առօրեայ նեղ հոգսերի մէջ որոնում իր հանգիստը: Կարծես մի հսկայական աներևոյթ ոյժ սարսափահար է արել ամենքին, իր մի քիմքով սանձահարել, խոթել է կեանքը մի նեղ արկղի, չըկար ազատ օդ շնչելու, չըկաշին նպատակներ, որ յարութիւն տալին թմրած հոգիներին:

Բայց միտքը, միտքը դեռ մեռած չէր, բուռն զգացմունքների, վառ աւելնի տեղ այժմ այդ փոքրիկ որթն էր փորփրում խելօք, քիչ թէ շատ խոհուն գլուխները: Այդ փոքրիկ որթի խաճած ցաւն էր, որ երբեմն երբեմն արթնեցնում էր այն ու այնտեղ զգացող մարդկանց և մտածել տալիս անցեալի ու ներկայի մասին: Այժմ միայն որդիները տեսնում էին իրանց հայրերի ընթացքը, հասկանում նրանց ու սառնարիւն դատում նրանց իւրաքանչիւր քայլը. հայրերը զնացին, բայց ինչ թողին իրանց որդիներին—ամաչացած հասարակական անդաստան, մեռած սրտեր:

Խ ՍԱՄՈՒԷԼԻԱՆ

ԿՈՒՈՆԻԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԱՆՅԵԱԼՈՒՄ ԵՒ ՆԵՐԿԱՅՈՒՄ *)

IV

ՅԵՏԱԴԻՄԱԿԱՆ ԿՈՒՈՆԻԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Փերմանիայում այժմ կոյունիական քաղաքականութեան ղեկավարները նոյն դասակարգերն են, ինչ էին անցեալ դարում Ֆրանսիայում. նրանք էլ աչս վերջինների նման ապացուցեցին, որ անընդունակ են կոյունիաներ հաստատելու գործում: Հուզենոտները հարիւր հազարներով դաղթեցին Ֆրանսիայից, բայց նրանցից և ոչ մէկը չըմտածեց Կանադա կամ Լուիզիանա գնալու, որտեղ այնչափ Ֆրանսիական կոյունիստների կարօտութիւն կար: Այդ երկրներում էլ նոյն բիւրոկրատները, զինւորները ու ճիւղւիտներն էին թաղաւորում, ինչ որ Ֆրանսիայումն էին, և այդ բուռն էր Ֆրանսիացի գաղթականներին սարսափ ազդելու համար: Այդպէս էլ հիմայ. գերմանացի գաղթականները չեն գնաց այնպիսի երկիր փնտռելու, որտեղ միևնոյն պահեստի պարուշիկներին, լաւդրասներին, ունտերօֆիցերներին ու հարկահաններին պիտի պատահեն, որոնց ձեռքից հէնց նոր են փախել. նրանք կըզերադասեն աւելի գնալ Միացեալ Նահանգները կամ անգլիական կոյունիաները: Իսկապէս մեզ իսկի հարկաւոր էլ չէ անցեալ դարից օրինակ վերցնել, համոզելու համար թէ միլիտարիզմն ու բիւրոկրատիան որ աստիճան արգելքներ են հանդիսանում բանւորական կոյունիաները զարգացնելու գործում: Մեր դարում Ֆրանսիան միևնոյն

պտուղներն է հաւաքում Ալժիրում, ինչ որ նա անցեալ դարում հաւաքեց Կանադայում: Չընայած որ Ալժիրը,—որտեղ Ֆրանսիացիները բնակութիւն են հաստատել 1830 թւականից,—շատ մօտ է գտնուում մայր հայրենիքին և ամեն միջոց գործ է դրում կոյունիստներ գրաւել այնտեղ (նամանաւոր 1871 թ շատ էլզասցիների տեղափոխեցին այնտեղ), այնուամենայնիւ Ալժիրում եղող եւրոպացի բնակիչների թիւը համեմատաբար մեծ չի կարելի համարել: 1871 թ. այնտեղ 250 հազար եւրոպացիներ էին հաշւում, 1896 թ. —500 000, որոնցից կէսը Ֆրանսիացիներ են: Բայց այդ բնակիչները անկարող են իրանք իրանց դոյութիւնը պահպանել և դրա համար ահագին ծախսեր են հարկաւոր լինում: 1887 թ. Ալժիրի պետական հասոյթը 43,7 միլ., իսկ ծախսը 120,3 միլ. Ֆրանկ էր: Գեֆիցիտը մայր երկիրը պիտի ծածկէր: 1830 թ. մինչև հիմայ Ալժիրը Ֆրանսիական կառավարութեանը 5 միլիարդ Ֆրանկ է նստել: Այդ ծախսերով 1/4 միլիոն Ֆրանսիացիներ են պահել մայր հայրենիքէ համար, դրանցից շատերն էլ պաշտօնեաներ են, որոնք կոյունիական քաղաքականութեան պատճառով են միայն թողել իրանց հայրենիքը, ճովի միւս կողմում բախտ գտնելու յոյսերով հրապուրւելով:

Յաջողակ կերպով բանւորական կոյունիաներ հաստատելու մասին մտածելուց առաջ, պէտք է նախ մայր հայրենիքում կառավարչական սխտեմը բարւոքել, Եւրոպայի իրաւամբ կարելի է Գերմանիայի մասին ասել, որչափ և Ֆրանսիայի մասին:

Բայց կոյունիաներ ձեռք բերելը,—ասում են—անհրաժեշտ է ոչ միայն գաղթականներին տեղ տալու համար, այլ և մայր հայրենիքում արտադրւած աւելորդ ապրանքները վաճառելու համար: Իբրև թէ կոյունիաները, այդ արտադրութիւնները սպառելու համար, աւելի ապահով շուկայ են ներկայացնում և եթէ նրանք չըլինեն, մեր արտահանող արդիւնաբերութիւնը պէտք է բոլորովին կանգ առնի:

Արտահանութիւնը ընդարձակելու մասին հողացող այս բարեհաճ խօսքերը փոքր ինչ կասկածելի են հնչում այն մարդոց շրթներում, որոնց ամբողջ եռանդն ու ջանքերը ուղղւած են արդիւնագործութիւնը երկրագործութեան շահերին զոհելու կողմը, որոնց համար գոյութիւն ունեցող բոլոր առևտրական դաշնագրութիւնները աչքի փուշ են երևում և որոնք բարձրաձայն մաքսային պատերազմի են հրաւիրում այն բոլոր երկրների դէմ, որոնք գերմանական արդիւնագործական արտադրութիւնների ամենալաւ սպառողներն են: Պնդել, թէ Ֆրանսիական կամ գերմանական սխտեմով վարած կոյունիական քաղաքականութիւնը նոր ու նոր շուկաներ է բաց անում գերմանական արդիւնագործութեան համար և արտահանութիւնը ընդարձակելու մի անհրաժեշտ միջոց է,—դա աւելի մեծ խարդախութիւն է, քան այն, որ պնդում էին, թէ Անգլո Պէկէնը ու Արևելեան Աֆրիկան շատ չարմար երկրներ են գերմանական կոյունիաներ հաստատելու համար:

Գերմանիայից արտահանւած արտադրութիւններից,—որոնց քանակութիւնը 1895 թ. 3.753,8 միլ. մարկի էր հասնում,—արևմտեան Աֆրիկայում գտնող գերմանա-

*) Տես Ցարազ № 30.

կան երկրների վրայ (Վամէրուն, Տոգո և Հարաւ-արեւմտեան Աֆրիկա) 5 միլ. մարկ էր ընկնում, Արեւելեան-Աֆրիկայի վրայ — 1,5 միլ., իսկ գերմանական Նոր Գւինէի վրայ էլ մօտաւորապէս 283,000 մարկ էր ընկնում:

Այսպիսով կոլոնիաները մի առանձին շահաւէտ բան չեն ներկայացնում գերմանական արդիւնադործութեան համար: Մինչ դեռ այդ երկրների վարչութեան համար արեւա ղեկական ծախսերը, 1897—1898 թւականների տոմարակալութեան համաձայն, 8,000,000 մարկի են հասնում, այսինքն՝ այդ երկրները ներմուծած ամբողջ գումարից աւելի:

Բայց, գուցէ այդ նրանից է, որ մենք բաւականաչափ կոլոնիաներ չունենք: Զէ որ խոշոր ձեռնարկութիւնները աւելի շահաւէտ են, ձառ կարելի է, բայց ոչ թէ ասեսորների ու լէյտենանտների ղեկավար օրով: Ֆեշտ է, անգլիական կոլոնիաները համարեա ամբողջապէս ծածկում են իրանց ծախսերը, 1892—1893 թւականների

անգլիական բիւջէտում (աւելի նոր թւականներինը չունենք ձեռքի տակ) մենք կոլոնիաների վարչութեան համար արեւա ծախսերի բաժնում գտնում ենք 132 300 ֆունտ ստերլինգ կամ 2 600 000 մարկ գումարը, որը Գերմանիայի, — իր կոլոնիաների վրայ, — ծախսած գումարի մի երրորդ մասն է կազմում: Բայց Անգլիայից — իր կոլոնիաները արտահանած արտադրութիւնների գումարը 1892 թ. 1.400 միլ. մարկի էր հասնում, այն ինչ գերմանական արտահանութեան գումարը դէպի իր կոլոնիաները մօտաւորապէս 7 միլ. մարկ էր: Հիմա մի այլ կոլոնիական պետութեան վրայ աչք դարձնենք, որը, Գերմանիայի նման, ոչ թէ մանչեստրական, այլ զինւորական-բիրոկրատիկական սկզբունքներով է ղեկավարւում:

Ռ. Խ.

(Վերջաւորւեալ)

ՄԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

I

Reinhold Menz—Deutsche Arbeit in Kleinasien.

Բեյնիոյ Մենց «Գերմանական աշխատանքը Փոքր Ասիայում». 117 եր.

Իւրաքանչիւր երկրի թէ արդիւնադործութեան և թէ ընդհանրապէս տնտեսական առաջադիմութեան համար ահազին նշանակութիւն ունեն արտաքին շուկաները (рынок): Որովհետեւ Փոքր Ասիան, շնորհիւ իր խալ տնտեսական վիճակի, ներկայացնում է մի չարմարագոյն շուկայ եւրոպական ապրանքների համար, ուստի մեծ պետութիւններից ամեն մէկն աշխատում է աւելացնել իր ազդեցութիւնը Թիւրքիայի վրայ և դրանով շահագործել նրան:

Վերջին տարիների ընթացքում այդ բանում ամենից շատ աջոգութիւն ունեցաւ Գերմանիան:

Գրքիս հեղինակն հակիրճ կերպով խօսում է, թէ որքան տարածւած են գերմանական ապրանքները Փոքր Ասիայում: Նրա ասելով, Անատոլիայի հիւսիս արեւմտեան մասում (Հայդար փաշա, Ադաբադար, Բրուսաս, Անդորա, Կութանիա և այլն) ամենուրեք աչքի են ընկնում գերմանական արտադրութիւնները... բայց այնուամենայնիւ նա այդ դեռ

բաւական չէ համարում և դարձեալ — (տես «Տարազ» № 30 — մատենախօս...) — առաջարկում է ուժեղ գաղթականութիւն հաստատել երկրի բոլոր կողմերում, նախապէս նրանց համար որոշ արտօնութիւններ ստանալով սուլթանից: Բացի դրանից նա անհրաժեշտ է համարում անտանելի հարկահանութեան և մաքսային օրէնքների շուտափոյթ փոփոխումը:

Նա խորհուրդ է տալիս Թիւրքիային՝ միջոցներ ձեռք առնել, որպէս զի երկիրը տնտեսապէս առաջադիմէ, կուլտուրապէս զարգանայ:

II

Гр. Джанишевъ. Перлъ Кавказа (Боржомъ—Абастуманъ) 1900 года, ԻՖՆԱ 1 р. 50 коп.

Նորոգ հանգուցեալ Գր. Դանշեանի անունն այնքան յայտնի է հայ ընթերցողներին, որ նրա այս աշխատութեան վրայ երկար կանգ առնելն աւելորդ է: Գիրքն իր մէջ պարունակում է բոլոր այն յատկութիւնները, որոնցով օժտւած էր տաղանդաւոր հեղինակի գրելը, անկեղծ զգացմունք, գեղարեւոտական արտայայտութիւն, ուշագրաւ խոհեր — ահա այդ յատկանիշները: Եւ այդ բոլորի շնորհիւ մեր երկրի գեղեցիկ վայրերի՝ Բորժոմի, Աբասթումանի նկարագրութիւնը մի գեղեցիկ ընթերցանութեան նիւթ է դարձել: Գիրքն

արդէն չորրորդ հրատարակութեան է արժանացել և այդ փաստն ի հարկէ, բաւական հաստատուն դրաւական է նրա հետաքրքիր բովանդակութեան:

III

В. Тотоміанцъ, Мощь Кооперации. 1900 г. ԻՖՆԱ 20 коп.

Վաղուց արդէն յայտնի է, որ միայն աշխատանքը — կենդանի օրգանիզմի էներգիան է այս կամ այն ձևով մի որևէ արժէքաւոր նիւթ արտադրողը: Դրանից պարզ կարելի է եզրակացնել, որ հարստութեան միակ աղբիւրն էլ այդ միւլնոյն աշխատանքն է, այսինքն եթէ մի դրամատէր, մի դորժարանատէր հետզհետէ հարստանում է, դրա պատճառն այն է որ նա շահագործում է բազմաթիւ բանւորների, սեպհականեցնում է դրանց աւելորդ աշխատանքի արդիւնքը... Սակայն բանւորները տուժում են ոչ միայն իբրեւ աշխատող, այլ և իբրեւ սպառող. նրանք շատ անգամ հէնց իրանց պատրաստած իրերը գնում են կրկնակի գնով լաւագալուած ձեռք և աչք և այլն: Դրա պատճառն ի հարկէ վաճառականութիւնն է. այդ աւելորդ գինը սեպհականացնում են վաճառականները և այդպիսով հրկաշական քայքայով բարձրանում հարստութեան սանդուղքով:

Այդ չարիքը բանւորական կեանքի հետ կապւած բազմաթիւ կարիքների

հետ միացած առաջացրել են աշխատող պատկարզի ցույցի վիճակը և զրանից կախումն ունեցող բանտրական հարցը... Սակայն մարդկային բանականությունը ինչն աշխատում է վերացնել ամենայն չարիքները: Յիշեալ չարիքի առաջն առնելու համար հիմնական են այսպէս անւանեալ «Սպառողական ընկերութիւններ», որոնց նպատակն է ամենաէժան գնով մատակարարել մաքուր ու անարատ ուտելիք, ըմպելիք, հագնելիք և այլն:

Սպառողական ընկերութիւնները օրէցօր բազմանում են բոլոր այն երկրներում, ուր կազմաւորւած արդիւնագործութիւն, բանտրների մեծ կոնտինգենտ: Դրանց թիւը չափազանց մեծ է մանաւանդ Բելգիայում, Անգլիայում, Գերմանիայում և այլն:

Այդ ընկերութիւնների տւած օգուտը այնքան բազմակողմանի, այնքան զգալի է, որ շատերը,—(օր. գերմանացի տնտեսագէտ Էրնստ Բուշ և այլք)—չափազանցութեան մէջ ընկնելով, միայն դրանց մէջ են գտնում բանտրների փրկութիւնը, ամբողջ սոցիալական հարցի լուծումը: Սակայն մի կողմ թողնելով չափազանցութիւնները, կարելի է միայն այսքանն ասել, որ սպառողական ընկերութիւնները կազմում են մի ուժեղ ֆակտոր ժամանակիս սոցիալական հարցի լուծման համար, ուստի և ցանկալի է նրանց տարածելը բոլոր երկրների բանտրական շրջաններում...

Հայ երիտասարդ տնտեսագէտի յիշեալ գրքովը համառօտ ու ամփոփ կերպով պարզում է այդ ընկերութիւնների էութիւնը, բազմաթիւ ըստատիստիքական տեղեկութիւններով բացատրում է համաշխատակցութեան (кооперация) ոյժը և այլն: Հեղինակըն յայտնի է իբրեւ մասնագէտ այդ հարցում: միւսնոյն նիւթի մասին նա տւել է մի շարք յօդւածներ ուսաց ամսագրերում ու թերթերում: Ներկայ աշխատութիւնը կարող է շահեկան տեղեկութիւններ մատակարարել նրանց, որոնք հետաքրքրւում են համաշխատակցութեան խնդրով:

Ս լ ա ք

Պ. Հախումեան եւ Պարիզի հայերը

Նոր Դարի յուլիս 18-ի թւով հրատարակւած թղթակցութեան մը մէջ, պ. Ս. Հախումեան ինք իրեն թույլ տւած է խօսել իմ մասին, ինչպէս և պ. Յ. Իսկենդերի մասին, այնպիսի ոճով մը, ուր չարամտութիւնը և թեթեւութիւնը, ստախօսութիւնը և անպատկառութիւնը իրարու հետ կը մըցեն:

«Պ. Չոպանեան, կըզրէ Նոր-Դարի Պարիզեան թղթակցը, որ ունի իր սեպհական մամուլ օրգանը ամենեւին մտքիցն անդամ չէ անցնում այդ օրգանում մի փոքրիկ հաշիւ տպել թէ իրտեղ և հայ որբերից որոնք և իր չափով են ստացել այն գումարները, որ ժողովել են և ժողովում են ինքը Պ. Ա. Չոպանեան և պ. Իսկենդերը»:

Այս տողերը ոչ միայն անազնիւ են, այլ նախ պարզապէս անհիշատակ են: Պ. Իսկենդեր և ես երբէք միասին գումարներ հաւաքած չենք հայ որբերու համար:

Իրարմէ բոլորովին տարբեր երկու իրողութիւններ է որ պ. Հախումեան իրարու հետ շփոթած և խեղաթիւրած է:

Ասկից չորս հինգ ամիս առաջ, «Հայկական միութիւն» անուն մարմին մը շրջաբերականով մը առաջարկեց հանգանակութիւն բանալ, ոչ թէ ի նպաստ հայ որբերու, այլ ի նպաստ հայ բանտարկեալներու, որոնք անօթի ու հիւանդ կըհիւծեն բանտերուն մէջ. այդ մարմինը խնդրած էր պ. Յ. Իսկենդերէն որ այս հանգանակութեան գանձապահի պաշտօնն ընդունի. պ. Իսկենդեր ընդունեցաւ: Այդ մարմինը խնդրած էր նմանապէս Անահիթի տնօրենէն (ինչպէս և արտասահմանի բոլոր հայ թերթերէն), որ իր շրջաբերականը հրատարակէ և ինքն ալ իր կողմէն հանգանակութիւն բանալ: Այն բոլոր գումարները, որ զանազան կողմերէ եկան Անահիթի հասցէին և պ. Իսկենդերի հասցէին, հաւաքւած են պ. Իսկենդերի քով և Անահիթը հրատարակած է բոլոր այդ գումարները՝ զրկող. երբեք անունովը: Երբ հանգանակութիւնը փակւի, Անահիթ

պիտի ձանուցանէ թէ զոչացած գումարը ինչպէս ծառայած է իր նպատակին: Այժմէն իսկ լրոշւած է որ փրանսական Լիկ սե սուսալ սը լ'օմ ընկերութեան ձեռամբ պիտի զրկւի այդ գումարը Պոլսոյ բանտերուն մէջ գտնուող հայերուն, և այս որոշումը արդէն ձանուցւած է Անահիթի մէջ (Բ. տարի, թիւ 3):

Իսկ որբերու համար, ես ձեռնարկ մը փորձեցի վերջերս, ոչ թէ պ. Իսկենդերին հետ, այլ ես միայնակ: Լիկ սե սուսալ սը լ'օմ ընկերութեան աջակցութեամբ և հովանաւորութեամբ սարքեցի թատերական ցերեկոյթ մը Պարիզի Վոգելի թատրոնին մէջ, ի նպաստ հայ որբերուն: Յերեկոյթին արեւտադիտական կազմակերպութիւնը ես ստանձնած էի, իսկ նիւթական կազմակերպութիւնը Լիկը ստանձնած էր, հաշիւները Լիկը քննեց, և զոչացած գումար հասցիւր (2071 ֆ. 20 ս.) Լիկին քովն է այժմ: Յերեկոյթէն յետոյ, այլ և այլ անձերէ նւիրատուութիւններ ալ եկան Լիկին, պ. Անաթոլ Գրանսի և իմ հասցէին. այն գումարներն ալ, որոնց առաջին մասին ցուցակը հրատարակեցաւ Թան լրագրին մէջ և որոնց ամբողջական ցուցակը պիտի հրատարակւի այս օրերս մի թերթին մէջ, հաւաքւած են Լիկին քով, այդ նւիրատուութիւններուն գումարը մինչև այժմ բարձրացած է 9440 ֆ., 05 ս.: Երբ այս հանգանակութիւնն ալ փակւի, Լիկը պիտի զրկէ կազմւած գումարը Պոլսոյ հայոց պատրիարքարանին, որպէս զի որբանոցներուն ուղարկւի:

Ահաւասիկ եղելութիւնը. բազդատեցէք պ. Հախումեանի պատմածքին հետ և եզրակացութիւնը դուք հանեցէք:

Միւսնոյն յօդւածին մէջ, Պ. Հախումեան կըյիշէ «Կենդրոնական ընկերութիւնը» և կըմեղադրէ պ. Իսկենդերը, զոր այդ ընկերութեան «գանձապահը» կըհամարի, երբէք հրապարակու հաշիւ տւած չըլլալուն համար:

«Եւ յիշում եմ դեռ, կըզրէ պ. Հախումեան, 80-ական թւականներէց, երբ Չուշու թեմական դպրանոցում ուսուցիչ էի, Պարիզից ստացւեցին ահագին թւով մեծադիր գեղեցկատիւ պանդորաքեր և բաժանորդագրեր մի ինչ որ «Կենդրոնական ընկերութեան»:

որի ծրագրին նայելով պետք է մինչև այժմ հաջող ազդը լուսաւորւած լինէր և շատ ու շատ լաւ բաներ ունենար: Այդ անդորրագրերն ուղղւած էին ի միջի այլոց և դպրաւորի տեսուչ պ. Ս. Մանգինեանին, որ քիչ ծառայութիւն չըմատոյց ընկերութեան անդորրագրերը վաճառելով և գրամները ուղարկելով ըստ պատկանելոյն... Եթէ չեմ սխալոււմ, այդ ընկերութեան նախկին գանձապահն է Պարիզում յայտնի ականավաճառ պ. Իսկենդեր (նա ինքն ինձ ասաց որ իր մօտ մնացել է ընկերութեան կնիքը, և մի քանի կնիքների հետ միասին ցոյց տուաւ և այդ կնիքը), և այժմ ցանկալի կըլինէր որ այդ պարոնը մի փոքրիկ հաշիւ տար հաջ ազդին թէ ինչպէս են ծախսուել այդ ընկերութեան գումարները»:

Այս բոլոր տողերը արդիւնք են ասղիէն անդիէն կտոր փրդուճ իմացւած սխալ, շփոթ, կցկտուր տեղեկութիւններու, զոր սլ. Հախումեան և ոչ իսկ ամենապարզ խղճամտութիւնը ունեցեր է լրջօրէն ստուգելու:

1880-ին «Կենդրոնական ընկերութիւն» գոյութիւն ունեցած չէ Պարիզի մէջ: Գոյութիւն ունեցած է «Ուսումնասիրաց ընկերութիւն» մը, զոր հիմնած են 1879-ին Տոքտէօր Ռափայէլեան և քանի մը ուրիշ պարիզաբնակ հայեր: 1880 ին, այդ ընկերութիւնը դիմած է պ. Մանգինեանին և Կովկասի ուրիշ հայերու, և անոնց աջակցութիւնը խնդրած է. մինչև 82, եկած նւիրատութիւններով կազմւած է մօտաւորապէս 7000 ֆրանկ (այս բոլոր մանրամասնութիւնները իմացաւ պ. Իսկենդերէն), այսօր 13,000 ֆրանկի մօտ գումար մը ունի այդ ընկերութիւնը, այդ ընկերութեան գործադիր մարմինը ժողովրդաչին քուէով ընտրւած չէ, այլ բարեկամական խմբով մըն է, ուր ինք իր նախաձեռնութեամբ այդ գործն ստանձնած է և կըվարէ մինչև հիմա, այնպէս որ պարտաւոր չէ հրապարակաչին հաշիւ տալ. այն բոլոր անձերը, որ նւիրատութիւնն զրկած են, կարող են դիմել այդ ընկերութեան անդամներէն մէկուն (օրինակ՝ պ. Իսկենդերին, 36 Rue de la Tour d'Auvergne, Paris) և իրենց ուղած տեղեկութիւնները հարցնել. ընկերութիւնը պատրաստ է այդ տե-

ղեկութիւնները տալու: Իսկ պ. Իսկենդեր երբէք գանձապահ եղած չէ այդ ընկերութեան, գանձապահ եղած են պ. պ. Գ. Էթմէքճեան, Գ. Էդնեան, Ռ. Մարկոսեան և Չորաեան: Ընկերութիւնը նախ Վանի վարժապետանոցին մէջ հինգ սան պահած է: Յետոյ երբ վարժապետանոցը փակւած է, Երիզաչի եկեղեաց վարժարանին մէջ 15 սան պահոււմ է: Երբ ան ալ գոչւած է, երկու ուսանող պահած է Պարիզի մօտ Մըլէօնի եփոլ նոռմալին մէջ. հիմա Կիպրոսի հայկական որբանոցին մէջ երկու որբ կըպահէ, որոնց յետոյ Պարիզ պիտի բերեն եփոլ նոռմալ (ուսուցիչ պատրաստող վարժարան) մտնելուն համար:

Իսկ «Կենդրոնական ընկերութիւն» մը, (նոյն իսկ երկու հատ «Կենդրոնական ընկերութիւն»), գոյութիւն ունեցած է 1895-ին: Այս ընկերութիւններէն մին հիմնւած է Ասպետ Ա. Յունգի, Քալաեանի, Չերազի, Քալաքճեանի ձեռքով, միւսը հիմնւած է ուրիշ խումբ մը հայերու՝ ձեռքով, որոնց մէջ գտնւած է նաև պ. Իսկենդեր. պ. Իսկենդեր այդ ընկերութեան գանձապահը եղած չէ այլ ատենապետը (գանձապահը եղած է պ. Ի. Ն.): Այդ ընկերութիւնը դիմում է Կովկաս և այլ տեղեր, ազգասիրական նպատակի մը համար, 2000 ֆրանկի չափ կըցած է ժողովը և վեց ամիս տեւած է. միայն յետոյ դադրած է, տեսնելով որ անձանցով անձերը պ. Իսկենդերի ստորագրութիւնը կեղծելով Կովկասէն դրամ հաւաքել կըփորձէին. պ. Իսկենդեր շրջաբերականով մը զգուշացուցած է Կովկասի հայերը այլ խաբէութենէն, և միանգամայն ընկերութեան դադրած ըլլալը ծանուցած է: Պ. Ռ. Մարկոսեան, ընկերութեան անդամներէն մին, այդ 2000 ֆրանկը զրկած է Զէյթուն սովի միջոցին:

Մեր թերթերուն թղթակիցներէն շատ պարզ բան մը միայն կըպահանջենք մենք (և չեմ կարծիր որ ասով խստապահանջ համարենք), իրենց իրաւունքը և իրենց պարտականութիւնն է քննադատել ու և է անձկամ իրողութիւն, բայց իրողութեան մը կամ անձի մը մասին ծանրակշիռ դատաստան մը չաչանելէ առաջ, պետք է որ լրջօրէն ուսումնասիրեն զանոնք: Այն անձերը որոնց մասին

պ. Հախումեան այնքան թեթեւութեամբ կըլանդգնի խօսել, ամեն բան ըրած են ամեն կասկածէ վեր ըլլալու համար, և կրնային միմիայն արհամարհանքով պատասխանել իրեն: Բայց մենք ամենքս պարտք ունենք ջանադիր ըլլալու որ մեր մամուլին մէջէն ջնջուեն այս թեթեւ ու անմաքուր բարբերը. և այդ տեսակէտով է միայն (ինքնին Հախումեանի մը անուպատ կամ նպատաւոր կարծիքը ու է նշանակութենէ զուրկ է) որ այս մէկ քանի տողերը գրելու նեղութիւնը յանձն առի:

Արցախի Զոպանեան

Պարիզ, 10 օգոստ.

Նամակ խմբագրութեան

V

Յարգւոյ պ. խմբագիր

Թիֆլ. Հայոց Նրատ. ընկերութեան գործունէութեանը նւիրած իմ չորրորդ նամակում, յոյս չաչտնելով որ դա վերջինը կըլինի, ասել էի որ դրահամար երաշխաւորութիւն չանձնառնել չեմ կարող: Ներկայ տողերիս տեղիք տուող այդ ընկերութեան խմբագր. մասնաժողովի մի անդամն է, մամուլի մէջ քաջ յայտնի իր միստիֆիկատորի դերովը, իսկ այդ յատկութեամբ մարդը, որպէս ասել էի գրւածքներիցս մէկում, իր արհեստը ամեն տեղ կրտաւի, ուր որ մտնելու լինի. Եւ տեսէք ինչպէս:

Նրատ. ընկերութեանը նւիրած իմ նամակների մէջ (Տարագ № 21, 22, 23-25), 6—7—8 տարւայ տեղեկագրերի ընձեռած թւանշանները ձեռիս, ապացուցել էի որ ընկերութեան գործունէութիւնը վերջին երեք տարիներս գէպի անկումն է գնում: Յոյց էի տւել, որ 1) պակասել է անդամների բացարձակ թիւը, 2) կէսից աւելի պակասել է կանխավճար անդամների թիւը. 3) պակասել է ընկերութեան ընդհանուր բիւջէն, 4) պակասել է գրքերի վաճառք բացարձակապէս. 5) կրճատւել է տպարանների տւած գումարը, հետևապէս նոյնքանով պակասել է տպագրութիւնը:

Բայց, ասում էի ես, ամեն բան չի պակասել. մի բան կայ որ աւելացել է այս երեք տարիներում. դա հեղի-

նակ-թարգմանիչներին տւած վարձատրութեան գումարներն են (տ. Տարազ № 25):

Այդ հակասական երևոյթը բացատրել էի նրանով, որ խմբ. մասնաժողովը սկսել է նիւթապէս շահագրգռածի դիրք բռնել դէպի ընկերութեան բիւջէի այդ փափուկ մասը: Մի բան որ առաջ չըկար:

Անցեալ 1899 թիւն, չըհաշւած աննշան վարձատրութիւն պահանջող չորս մանկական գրքոյկները, մնացած բոլորը 10 հոգու են պատկանում, որոնցից 5-ը (կէսը) խմբ. մասնաժողովի անդամներից են: Ուրեմն այդ արդէն պատահական չէ, որի դէմ ես ոչինչ չէի ունենալ, այլ դա սխտեմ է:

Կարևոր հանգամանքը այդ բանում այն է, որ խմբ. մասնաժողովի անդամները իրենց աշխատութիւնները հէնց իրենք են քննում, այսինքն ընկերը ընկերոջ:

Փափկանկատութեան ամենափոքրիկ չափսի տէրը իսկոյն կըզգար, որ այդպէս վարւել չի կարելի և որ դրանից նեպոտութիւն է հոտում:

Բայց ինձ ինչ են պատասխանում: Ինձ պատասխանում են իմ շօշափած խնդիրը զուտ անհատականի և անձնականի վերաճելով: Ակնարկած անդամը այդ առիթով գրում է, թէ՝

«Ինչու ես իրաւունք չունէի մի համեստ վարձատրութիւն ստանալ իմ մի գործի համար, որի վրայ աշխատել եմ մօտ վեց ամիս»:

Ի սէր Աստուծոյ, ասում եմ ես, դնացէք և ոչ միայն մի «համեստ» վարձատրութիւն, այլ և մի-երկու տասնեակ հազար ստացէք ձեր գրածները հաւանդից, եթէ սա այնքան կարողութեան տէր էլ է: Միթէ իմ գրածը որեւէ մասնաւոր անձի իրաւունքն է շօշափում. միթէ խօսքս այս ու այն անհատի գրպանին է վերաբերում? Խնդիրը սա է, որ ձեր ձեռքն են տւել հասարակական մի գումար, որ դուք ձեր ընկերներով վճռում էք ձեր օգտին, լուրեւան չաշտնելով թէ «մենք մեզ հաւանում ենք»: Հանգամանքը սա է, որ այդ ինստիտուտները ձեզ գրդել են նոյն իսկ սկանդալներ սարքելով մի շարք գնահատելի հեղինակների ախորժակը կոտրել՝ ընկերութեանը մերձենալու, ու փախցրել էք նոցա: Ձեր այդ խնամքով թագգրած, բայց այժմ երևան

եկած շահագիտական ինստիտուտներն են, որ բացատրում են ձեր արարքներից շատերը անցեալում և ներկայում, և այդ բոլոր արարքների համագումարը արտագրել է այն, որ ընկերութիւնը այս երեք տարիներում աստիճանաբար դէպի անկումն է սահել:

Եւ դեռ տեսէք, խնդրեմ, որ ընկերութեան խմբ. մասնաժողովի ընդգիմախօս-անդամը մի առանձին պարծանք է վերագրում իրան, որ իմ զգաստացնող գրութեանս հրատ. ընկերութեան մասին՝ իր ժամանակին չի պատասխանել, կարծես ես նրանից պատասխան էի սպասում, կարծես գրածս միայն իրան է վերաբերում և ոչ ընկերութեան ամբողջ մարմնին, և կարծես ամեն քննադատութեան պարտք կայ պատասխանելու, որքան էլ խաչտառակ լինի ընդգիմախօսութիւնը: Իմ ընդգիմախօսի տւած պատասխանը, որ վերը առաջ բերինք, մի երաշխաւորութիւն միայն, որ շահատակութիւնը պիտի շարունակի չիշեալ ընկերութեան մէջ: Կըտեսնենք ժամանակին, կըտեսնենք նաև արդիւնքը:

Ա. Արաքսյանեանց

Այստեղ, այնտեղ, ամենտեղ

Աստրախան, 2 օգոստոս

Մեր անգոյն կեանքի մութ և թանձր գիմակի տակից մէկ-մէկ դուրս են ցոլում և լոյսի ճառագայթներ: Եւ իսկապէս մեր կեանքն այնքան անշարժ է և չոյզերից զուրկ, մեր հասարակութեան բարոյական կերպարանքը այնքան ուշ-ուշ է արտաշատում ճշմարիտ կեանքի կենդանութիւն, որ մի սովորական և բարոյական սլարտքի արտացոլում ուրախութիւն է պատճառում դաւառական թղթակցին և ստիպում է այդ երևոյթն էլ ինքի առարկայ դարձնել: Ուզում ենք հաւատալ, որ մերոնք թէև պինդ չառած են հին քաջաբաւած մակերևոյթի տափարակին, բայց մի ոտքով միայն, իսկ միւսով արդէն ոտք են կոխել ժամանակակից նոր հողի վրայ և այդ է պատճառը, որ մենք այդ մի ոտքով արած

չառաջադիմութիւնն էլ ընդգծման արժանի ենք համարում:

Այդ եղրակացութեան մեղ բերեց այն վերաբերումը որ ցոյց տւեց այս օրերս մեր հասարակութիւնը դէպի մի մեծ կորուստ, դէպի Գրիգոր Ջանշեանի անակընկալ մահը: Մեր ոչ մի մեծ մարդու մահը այն վշտակցութիւնը չի առաջացրել, ինչ որ մեր անգուգակից Գրիգոր Ջանշեանի անսպասելի վախճանը—և ահա թէ ինչու մենք այդ երևոյթը ուզում ենք վերագրել մեր չառաջադիմութեան: Գուցէ լինին ասողներ, որ Ջանշեանի անունն ինքն ըստ ինքեան բաւական էր, որ առաջ քաշէր այդպիսի վերաբերում, բայց մենք լաւ ճանաչելով մերոնց, կասենք, որ այդ մեղ համար ասած չէ:

Հազիւ տարածեց լուրը, թէ մեր միտաւոր աշխարհից պակասեց մի մեծ մարդ ինչպէս մերոնք միահամուռ մասնակցութեամբ շտապեցին արտաշատել իրանց ցաւակցութիւնը ո՞վ ինչով կարողացաւ: Հասարակութիւնը (օտարական և տեղական հայերից) շտապեց արծաթեայ պսակ դնելով արտաշատել իր վիշտը, կանանց ընկերութիւնը և աղքատաց հոգաբարձութիւնը ցաւակցական հեռագիրներով, հեռագիր զընաց և մեր նոր սաղ ու բազ եկող երիտասարդներից և պսակ դրեց նոյն իսկ մեր հոգևորականներից, մի երևոյթ, որպիսին գրեթէ չենք յիշում մեր քահանաների կողմից: Սրանով չըվերջացաւ մեր ցաւակցութիւնը: Թեմիս սրբազան առաջնորդի իր բացակայութեան տեղից հեռագրով արած կարգադրութեան, ապա և Կաթողիկոսի հեռագրածի համաձայն այս կիրակի, ամսիս 23 ին, մաշր եկեղեցում տեղի ունեցաւ մի սրտաբուրս պաշտօն այդ մեծ մարդու մահւան առիթով: Պաշտօնին մասնակցեցին բոլոր հոգևորականները:

Դեռ պաշտօնը չըսկսած Գ. ք. Մկրտումեանց մի չուզիչ դամբանականով ընդգծեց մեր կորուստի մեծութիւնը, բացատրեց թէ ո՞վ էր Ջանշեանը թէ ուսուի և թէ հայի համար: Սրտաբուրս և լի ցաւակցական նկարագրութիւնով ասած քարոզը մեծ տպաւորութիւն դործեց ժամաւորների վրայ, մանաւանդ այն մասով, որտեղ շեշտւում էր մեր հայրենակցի աշխատութիւնը իր մայրենի

անդատանի վրայ: Այդ ժամանակ մարդ ակամայից չիշում էր այն հագարաւոր անգութ Տաճկաստանի դէպքերից յետոյ մնացած որբերին, որոնց պաշտպանութեան և սովից ազատելու գործում այնքան աշխատութիւն է գործ դրել հանգուցեալը, որք. քարոզիչը կապում էր մեր բարեխնամ կառավարութեան ներկայացուցիչ Զինովկի պատրաստականութիւնը և Ջանշեանի մեծ եռանդը որբանոցների բացման գործում, մարդ ակամայից հարց էր տալիս ի՞նչ կանեն այսուհետև այդ որբերը, կստանան արդէ՞օք սրանից յետոյ էլ նիւթական միջոցներ, թէ սկսած գործը չըզտնելով պաշտպանութիւն, կենթարկւի քայքայման վտանգին: Արդեօք սա ցաւալի չի լինի:

Տեգ

Դ Կ Ի Ն Ո Ց Ա Կ Ա Ն

Լուսաւորութեան նախարարի կարգադրութեամբ վերացում են տղայոց և օրիորդաց գիմնապիւսների վերջին դասարանների քննութիւնները:

— Որոշուած է Թիֆլիսի մանկաբարձական ինստիտուտին կից կանանց ֆիզիքեքական կուրսեր բանալ: Այժմ կովկասի բժշկական մասի վարչութիւնը մշակում է այդ կուրսերի կանոնադրութիւնն ու ծրագիրը:

— Կանանց չտակապէս դեղագործական բարձր կրթութիւն տալու նպատակով ռուսաց համալսարանների բժշկական մասնաճիւղերում հիմնելու են առանձին կուրսեր կանանց համար, իսկ մինչև դրա իրագործումը մտադրութիւն կայ դեղագործի օգնական եղող կանանց թոյլ տալ դասախօսութիւններ լսելու Պետերբուրգի և Մոսկւայի (հիմնւելիք) կանանց բժշկական ինստիտուտներում:

— Լուսաւորութեան նախարարը մի շրջաբերական է ուղարկել բոլոր հոգաբարձուներին, որով առաջարկում է վերացնել միջնակարգ դպրոցների աշակերտների ամառային պարտադիր աշխատանքները (գրաւոր) և դրանց փոխարէն միջոցներ ձեռք առնել նրանց անհատական ազատութիւնն ու ձգտումները զարգացնելու համար. օրինակ կազմակերպել ճանապարհորդութիւններ և այլն:

Տ Ե Կ Ե Ա Կ Ա Ն

Զինական պատերազմն աւելի ու աւելի ազդում է Եւրոպայի տնտեսական կեանքի վրայ: Իւրաքանչիւր պետութիւն այս կամ այն փոփոխութեան է ենթարկում իր մաքսային դները... Ռուսաց ֆինանսների նախարարութիւնը մտադիր է աւելացնել ճխախտող, գարեջրի, օղու և զինուակցիկն այն նահանգներում, որտեղ պետական մենավաճառութիւն չէ մտցրած: Այդ բանն անուում է պատերազմական ծախքերը ծածկելու համար:

— Ֆինանսների նախարարի կարգադրութեամբ առաջիկայ սեպտեմբերի 1-ից պետական բանկի միջոցով ուղարկուող գումարները կենթարկեն վճարման նոր սակագների: Այսպէս 500 ռ. պտկաս գումարներից կանւին 40-կան կոպ. 1000 ռ. աւելի գումարներից 25-կան կոպ. իւրաքանչիւր հազարից և այլն. 25 ռուբլուց պակաս գումարները բոլորովին չեն ընդունւի փոխադրելու համար:

— Պատերազմի պատճառով չափազանց դժուարացել է թէյի արտահանումը Զինաստանից, ուստի մեծ գործածութիւն է ստացել Յէյլոնեան թէյը:

— «*Mining Engineerring Journal*»-ն հաղորդում է, որ անցեալ 1899 թ. ընթացքում ամբողջ աշխարհում ստացւել է 469,929 կիլոգրամ մաքուր արծաթ՝ 312,307,819 դրոշար արժողութեամբ: 1898 թ. համեմատութեամբ անցեալ տարւայ ստացւած արծաթն սուել է 8 9% ով:

Ճ Ե Ա Ն Ա Մ. Դ Կ Ե Ր Ո Ղ Ա Կ Ե Ո Ւ Ք Ի Ն

Մօտ օրերս Պետերբուրգում գումարւած ռուսական երկաթուղիների ներկայացուցիչների ժողովում որոշել է նեպրնքաց գնացկներ սահմանել Մոսկւայի եւ Բագի մէջ: Այդ գրնացքները իրանց երթևեկութիւնն սկսելու են առաջիկայ հոկտեմբերի 15-ից, շաբաթը մի անգամ և ճանապարհին կըդտնւեն ընդամենը 68 ժամ 34 րոպէ, այսինքն երեք օրից պակաս:

Ս Ս Զ Ո Ղ Ժ Ա Մ Ե Ր

Զինւորական միջոցներն ստացել է գեներալ Գրոգէկովի խաբարովսկից (ամսոյս 1-ին) հետեւեալ հեռագիրը. «Յիսուս տալի առաջ օգոստոսի 1-ին, նեպիւսկոյ բարձրացրեց ռուսական դրօշակն Ամուրի գետաբերանին, ձախ ափին և այդ մեծ գետի տիրապետութեան սկիզբը դրեց: Ներկայումս, չամառ կուլնելից յետոյ մենք գրաւեցինք նաև Ամուրի աջ ափը և դրանով լրացրին ամբողջ Ամուրն ռուսաց տիրապետութեան հետ միացնելու մեծ գործը և հաստնք ազատ ու ապահով նաւարկութեան ընդարձակ երկրի այդ զարկերակի (Ամուրի) միջոցով: Տօնելով նշանաւոր անցքի փսնամեծաց յօբելանսը, որ սկիզբ դրեց Ամուրի հաստատուն իշխման, խնդրում եմ ձեր գերազանցութիւնից ամենապատակօրէն արկանել առ ոտս Նորին Մեծութեան աչքի ամուրեան երկրի ազգաբնակչութեան և զօրքի շնորհաւորութիւնները: Բախտաւոր եմ որ կարող եմ վկայել, թէ մեզ ուղարկւած փորձութեան օրերում զօրքն ու ժողովուրդն արժանաւոր հանդիսացաւ ռուսաց մեծ անւանը»: Զինւորական նախարարն այդ հեռագիրը ղեկուցեց Վասիլին. Նորին Մեծութիւնը բարեհաճեց մակագրել՝ «անկեղծ շնորհակալ եմ զօրքերից—նրանց քաջարի գործերի համար»:

— Ամսոյս 3-ին Մոսկւայում տեղի ունեցաւ ռուս հրապարակախօս—փիլիսոփայի՝ Վլադիմիր Սոլովեուի թաղումը: Հանդիսին ներկայ էին բազմաթիւ հեղինակներ ու բարձրաստիճան անձինք: Պատկերներ կ'ըլլան «Вопросы философии и Психологии», «Вестник Европы», «Рус. Вѣд.», «Рус. Мысль», «Неделя» և այլ թերթերից ու չարդոյներից: Գերեզմանի վրայ մի զգացւած դամբանական է արտասանել պրոֆ. Գերիէ:

— Մօտ օրերս Պետերբուրգի կոնսերւատորիայի ուսանող պ. Ս. Գէմուրեան ամառային թատրոնում տալու է մի համերգ տեղւոյ սիրողների մասնակցութեամբ:

— Մայրաքաղաքի լրագրներն հաղորդում են, որ ծափեալ կերպով Ղրիմ է եկել Եգիպտոսի խէցի Աբբաս վաշան:

— Պերս. Բ. «ի ասելով, սեպտեմբեր 25-ից Բաթումում բացւելու է բուսաբանական ցուցահանդէս, որին մասնակցել կարող են Բոսթալիսի և Չերնոմորսկի նահանգները:

— Պրոֆ. Դոկուչաւ առաջիկայ աշնանը Թիֆլիսի կայսերական դիւղատնտեսական ընկեր. դահլիճում կարդալու է մի շարք հետաքրքիր դասախօսութիւններ Կովկասի հողերի (почва) մասին:

— Պարիզի ցուցահանդիսում ի ցույց դրած առարկաների ընդհանուր թիւը հասնում է 75,531-ի: Նշանակաւած են 42,790 պարզեւներ, որոնցից ամենաբարձրները՝ 2,827 ոսկեայ մեդալներ՝ 8,166, արծաթեայ մեդալներ՝ 12,244, բրոնզի մեդալներ՝ 11,615, և գովասանական թերթեր՝ 7,938:

ԽԱՈՆ ԼՈՒՐԵՐ

Գերմանական Վիլհելմ կայսրը զօրքերին դէպի Չինաստան ճանապարհ գցելիս արտասանեց դարձեալ մի ճառ, որի մէջ ի միջի ալոց հետեւեալ միտքն յայտնեց՝ «Դուք լուրջ գործերի համար էք դնում: Հակառակ իմ սպասածին Չինաստանի հետ յարաբերութիւնները վերին աստիճանի լարել են: Չորս տարի սրանից առաջ ես նախագիշտեցնում էի ամբողջ աշխարհը ասելով. «Եւրոպայի ազգեր, պաշտպանեցէ՛ք ձեր ամենասուրբ իրաւունքները»: Այդ խօսքերով ես ցանկանում էի նախագիշտեցնել Եւրոպային, բայց այդ խօսքերը մնացին առանց ուշադրութեան: Ներկայումս գոյութիւն ունեցող յարաբերութիւնները այն հանգամանքից են բխել, որ Եւրոպան երբէք չէր ենթադրում պատերազմի կարելիութիւնը: Եթէ հիւպատոսները ուշի ուշով հետեւել էին ժողովրդական շարժումներին և կարողանային աւելի լաւ պաշտպանել նրանք ներկայումս ապահով կըլինէին շնորհիւ իրանց կառավարութեան զօրքերի: Այժմ մենք ստիպւած ենք ուղղել նրանց սխալը: Երբ օտարազգի սպաները հարցնեն իմ քաղաքական հայեացքների մասին, դուք այսպէս պատասխանեցէ՛ք. ապստամբութեան ճնշումը, նախաձեռնողների օրինական պատիժը, status quo ante ի վերականգնումը, կառավարութեան մի աշնայիսի կազմակերպութիւն, որը մեզ կարող է տալ անհրաժեշտ զբաւոր երաշխաւորութիւն, որ նոյնանման հանգամանքներ ալ ևս չեն կրկնուիլ — ահա Գերմանիայի ծրագիրը: Իսկ սա ինչ կառավարութիւն կըլինի ես չըզիտեմ»...

«Frankfurter Zeitung»-ի Ստոկհոլմի թղթակիցը ճիշտ աղբիւրներից հաղորդում է, որ կառավարութիւնը

արդէն պատրաստել է ընդհանուր զինւորագրութեան ծրագիրը: Ծառայութեան ժամանակամիջոցը ըստ այդ ծրագրի կըլինի մի տարի. առաջին տարին 8 ամիս, իսկ հետեւեալ երկու տարիներում երկու-երկու ամիս: Սակայն այս կարևոր բարենորոգումը իրագործելու համար անհրաժեշտ է 5 տարի, որի ընթացքում պէտք է կառուցանեն հարկաւոր շէնքեր:

— Պարիզի ալ զանազան համաժողովների թւում, տեղի է ունեցել, ինչպէս հաղորդում է Het. Bld. լրագիրը և միջազգային ուսանողական համաժողով: Այդ համաժողովը պէտք է զբաղէր ուսանողական կեանքին վերաբերեալ բնութագր հարցերով: Սակայն հէնց սկզբից համաժողովում տարաձայնութիւններ առաջ եկան: Գլխաւոր տարաձայնութիւնն եղաւ ապուլութիւնների խտրութեան հոգի վրայ: Այսպէս օրին. բուսականութիւնը ցանկանում միանալ վեներիանցիների հետ, ֆինլեանդայի ուսանողները — ռուս ուսանողների հետ և սլլն: Վերջի վերջոյ համաժողովը համաձայնում է ճանաչել ամեն մի ապուլութիւն իբրեւ առանձին միաւոր:

— Հեռաւոր արեւելքում դեռ շարունակում է պատերազմը. դեռ հոսում է մարդկայն արիւնը: Եւրոպացիներն արդէն զրաւել են Պեկինը և ագատել իրանց դեպուսներին: Մայրաքաղաքի արքունիքի պատերի վրայ ծածանում են եւրոպական դրօշակները, բայց փողոցներում դեռ շարունակում են չինացիների ու եւրոպացիների ընդհարումները. չինացիների աչրի կայսրուհին և բազմաթիւ բարձրաստիճան անձինք փախել են մայրաքաղաքից, կայսրը անհետացել է. ոմանք ենթադրում են, որ նա սպանւած է: Այդպէս ուրեմն Չինաստանի դրութիւնն օրէցօր վատթարանում է և աւելի ու աւելի զգալի է դառնում հաշտութիւն կայացնելու պահանջը: Հեռագիրներն հաղորդում են, որ Լի-Խուն-Չանգ արդէն ուղևորել է Թեան Ցզին՝ Պեկինից եկած եւրոպական ներկայացուցիչների հետ բանակցելու:

— Հարաւային Աֆրիկայում էլ դեռ շարունակում է պատերազմը՝ փոփոխակի աջողութեամբ: Բոէրները դիմադրում են հերոսական արիւթեամբ. սակայն անգլիացիներն աւելի ու ա-

ւելի առաջ են շարժւում շնորհիւ իրանց մեծ ոյժի: Բոբերտսը Պրետորիայից հեռագրում է, որ անգլիացիներին անձնատուր են եղել ևս 1200 բօէրներ, իրանց Փոնտարնել գորավարի հետ: Բացի դրանից Գամիլտոնին անձնատուր են եղել Պոտգիտեր և ժուբեր գորավարները: Չընայելով այդ բոլորին բօէրները դեռ ջանք ու ճիգ են գործ դնում իրանց ազատութիւնը պաշտպանելու համար...

— «Daily Telegraph»-ին հաղորդում են Կապշտադից, որ Պրետորիայում գտնւել են բազմաթիւ դոկումենտներ, որոնցից երևում է թէ պարլամենտի յայտնի անդամներից շատերը գաղտնի կերպով համակրանք են յայտնել բօէրներին:

— «Paris Nouvelles» գործակալութիւնը հաղորդում է. «Պարսից Ջահը Պարիզէն մեկնելով, երէկ չէ առաջի երեկոյ Ոսթանտ հասեր է, ուր մեծ պատրաստութիւններ տեսնւէր են զինքը ընդունելու: Մասնաւոր կառախումբ մը բելգիացի պաշտօնական անձնաւորութիւնները սահմանափակ տարեր էր վեհապետն ընդունելու. ներկայ էր նաև Պարսից դեսպան Ալէվատ-խանը իր հետեւողներով: Զոգեկաւքը Պրիւքսէլ հասեր է ժամի 3 ը 20 անցած: Զահը կայարանին մէջ մի քիչ հանգստացեր է, ուր երկու մանկիկներ իրան ծաղիկ են նւիրել: Մասնաւոր հսկողութիւններ կատարւած են իրանի վեհապետին ամբողջ ճանապարհորդութեան ժամանակ, մինչև Օսթանտ: Ըմբողջ քաղաքը ուրախութեան մէջ է թագաւորական հիւրին գալուն համար և շատ համակրութիւն կըցուցնէ դէպի Մուլաֆֆէր եղբին»:

Ժամանակաւոր-խմբագիր՝

Կ. Մարտիրոսեանց

Հրատարակիչ՝

Տիգրան Նազարեան

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պատշաճ բացատրութիւններով պատկերներ երկրաշարժից փնտաւած զիւղերի.

Գրեմ է 25 կուպ.

Դիմել՝ Тифлискъ, ред. „Таракъ“

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍՆԱՌՈՐ ՀԻՒՆԴԱՆՈՅ
Բ. ՆԱԻԱՍԱՐԴԵԱՆԻ

(Կուկիա, Վորոնցովի արձանի հանդէպ)
Հիւանդներին ընդունում են ամեն օր
բացի կիրակի օրերից:

Ա. Ն. Ա. Օ. Ս. Ն. Ր.

Բ. Ա. Նաւասարդեան—11—12 ժ. Վիրա-
րուժութեան, վեներական (սիֆիլիս) եւ
միզասեռ. հ.

Կ. Մ. Զիկովանի—9—10 ժ. աչքի, ներ-
քին եւ ներարային հ.

Զ. Ի. Բարսեղեանց—11—12 ժ. կանանց
եւ երեխայոց հ.

Ի. Փ. Պրոսպերի—12—1 ժ. ականջի,
կեղծողի, քրի եւ կրծքի հ.

Ա. Պ. Կարապետեանց—1—1½ ժ. ներքին
եւ երեխայոց հ.

Ս Ր Ե Կ Ո Ն Ե Ր

Ի. Փ. Պրոսպերի—6—7 ժ.

Բ. Ա. Նաւասարդեան—7½—8 ժ.

Վճար 50. Կ. չբաւորները ձրիւ Հա-
մախորհրդի (կոնսիլիումի) եւ օպերա-
ցիայի Համար առանձին:

Օ. Տ. Աւուանիսակի—ժանդ ծաղկահառու-
քեամբ, թշկական մարմնամարզութեամբ
դիմել 11—1 ժ.

Հիւանդանոցի վերատեսուչ՝

Բժշկապետ Նաւասարդեան

Պարիզի կենդրոնում Մադլէն եկեղե-
ցու մօտ՝ համեստ, բայց մաքուր կա-
հաւորած սենեակներ

Hotel Peiffer

et
MAISON MEUBLÉE

6, Passage de la Madeleine, 6
PARIS

Déjenners-diners-table d'hôte
La Maison prend des Pensionnaires
Chambres depuis 3 fr. à 6 f.
Գ. 0—6

Հետանիքներով Պարիզ եկողներին
առաջարկում է կահաւորած սենեակ-
ներ, ճաշ, նախաճաշ:

HOTEL LARTISIEN

(près la Madeleine)

English **V. ROZÉ** Table d'hôte
Spoken déjeuner
a la carte

Propriétaire

4, Passage de la Madeleine, 4

PARIS

Գ. 0—6

Պարիզում, Լուսեմբուրգի այգու հան-
դէպ ընթանիքի մէջ կահաւորած սե-
նեակ, ճաշ եւ ամեն յարմարութիւն:

Hotel de l'observatoire

pension de famille

En face le jardin du Luxembourg

107, Boulevard Saint-Michel, 107

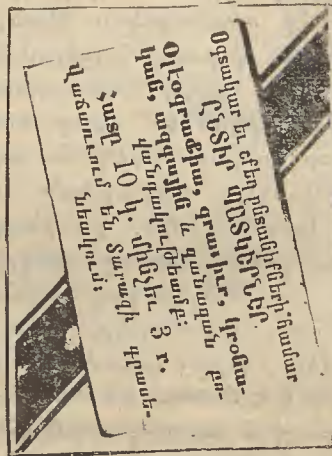
PARIS

Table d'hôte a midi et a 7 heures

CUISINE BOURGEOISE

Lumière électrique dans toutes les
chambres

Prix Modérés. Գ. 0—6

Ա Տ Ր Պ Ե Տ Ի

«Արմաս» վէպ բարձր-Հայոց կեան-
քից. գինն է. 2 ր.

«Խեւ-Կարապետ» վէպ Հայ կաթողի-
կոսի կեանքից. 1 ր.

«Քոռ Եղիկ» վէպ շիրակ. կեան-
քից. 30 Կ.

Զինոց վէպ Սազի գիւղացիների
(Թրքահայերի) իրական կեանքից
. 30 Կ.

Ժառանգներ Քղի գաւառի (Թրք-
բահայերի, կեանքից. 30 Կ.

«Ջուշան» ողբերգ. օպերայի Համար
Թիւրքահայոց կեանքից. 1 ր.

«Սարրաֆ» ողբերգութիւն տաճկ-
պատ. կեանքից. 30 Կ.

Քեռայի Առաքելը Թրքահայերի
կեանքից. 30 Կ.

Դիմել Թիֆլիսի Կենցաղական Գր-
քականաւանդին եւ Կովկասի Գր-
քականի հայ գրականութեան:

Դրականաւանդը կարող են դիմել
Նոյնպէս. ВЪ Нахичеванъ п-д, въ
Типографію Бр. АВАКОВИХЪ, որոնց
կրօնի սովորական գիշումն:

25—24

ԱՊՐԵՐԻՐ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ. ԱՄՍԱԳՐԻ

Ներկայ 1900 թ. բաժանորդա-
գրութիւնը բարունակում է
Տարեկան զինը 3 ր., արտա-
սահման՝ 4 ր.

Հասցեն՝ ТИФЛИСЬ. Редакция
жур. «АГВЮРЪ».

Պատահող ընտանիք ԲԵՐԼԻՆՈՒՄ ըն-
դունում է ճանապարհորդ—Հիւրեր:
Չարթը 35 մարկից (17 ր) սկսած (սե-
նեակ, առաւօտ երեկոյ չայ, սուրճ,
հաւ եւ ընթրիք)

PENSION

Frau Lent, J. Hoeltzl-Sheridan
Խօսում են ֆրանսերէն եւ անգլիերէն
BERLIN W. Potsdamer Str. 31 II.
10—5 Fahrstuhl.

Նկարիչ ԲԱՆԴԻՔՍԵԱՆԻ արհես-
տանոցը ՊԱՐԻԶՈՒՄ բաց է հա-
սարակութեան համար ԱՄԵՆ ՕՐ
10 ժամից մինչեւ 2 ժ. կեսօրից
յետոյ
PARIS
Boulevard Montparnasse, 132.
5—4

Վաճառում են

ԲՃ. Ա. ԲՈՒԴՈՒՂԵԱՆԻ

1. «Ղենդակաւ ախտեր» 58 եր. գինը 5 Կ.
 2. «Մեր նկարդերը» 121 " " 10 Կ.
 3. «Ս Ի Է Ի Ի Ս» 65 " " 10 Կ.
- Դիմել՝ Баку. Въ Книжномъ мага-
зинѣ С. Т. Арутюнова.

NEW-IORK HOTEL

(Friedrich-Str. 136 Berlin)

Մաքուր, շքեղ կահաւորած, էլեկ-
տրիկ լուսաւորութեամբ սենեակներ
ԲԵՐԼԻՆՈՒՄ տրում են մաքշելի գնով:
Չարթով աւելի ձեռնտու պայմաններ:
Ճաշ, նախաճաշ, չայ, կաթը, սուրճ
եւ ալիւ, բարձր եւ ալիւ եփած քան
նման հիւրանոցներում: Friedrich-
Str. երկաթուղու կենդրոնական կա-
յարանից մի քանի քայլի վրայ, կա-
մուրջի հանդէպ, Մաքուր եւ զով օդ:
5—5